

SİBYAN MEKTEPLERİ
VE
EYÜP'TEKİ SİBYAN MEKTEPLERİ

Fahrettin BOZDAĞ

*1958 Bursa(İnegöl) doğumlu, Atatürk Üniversitesi(1983), Gazi Üniversitesi(1985),
Uludağ Üniversitesi(1989)'nde değişik bölümlerinde okudu.
İnegöl'de gazetecilik yaptı.(1976). Erzurum'da farklı illerde çalıştı(1986).
Meteoroloji (1988), Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Nehir yayınları ve Kültür Sanat
yıllıklarının editörlüğünü yürüttü(1993), Özel kurumlarda çalıştı. Çoğu çocuk yayını
olmak üzere yayınlanmış birçok eseri bulunan Bozdağ, Ankara'da çalışmalarını
sürdürmekte, Evli ve dört çocuk babası olan Bozdağ, çalışmalarını çocuk odaklı olarak
devam ettirmekte.*

Toplumlar bir takım kurumların varlığı ile yapılarını oluşturur. Toplumu ayakta tutan kurumların oluşması, yerleşik sosyal hayatla yakından ilgilidir. Tarih boyunca, farklı dini ve sosyal yapılar, toplumun bir ihtiyacını gidermek, çevrenin sosyal dokusunu sağlıklı şekilde muhafaza etmek için ortaya çıkmıştır.⁽¹⁾

Toplumun maddi ve manevi dinamiklerini koruyan ve geliştiren en önemli kurum eğitim-öğretimdir. Aynı zamanda eğitim öğretim alanı toplumların en sorunlu alanlarından biri olagelmıştır.

Eğitim, 21. asırda bile, derin teknolojik, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim ve dönüşümlerin içerisinde çalkalanan dünyamızda, sadece Türkiye'nin değil, dünyanın da yeni modeller, yeni çözümler aradığı bir konu. Çünkü eğitim; insan yetiştirmek, insanı biçimlendirmek ve bilgiyle beceriyle olduğu kadar, düşünceyle, Fikirle donatmak demektir.⁽²⁾ İnsanın yaratılıştan getirdiği güzel hasletlerinin en verimli biçimde fert ve toplum menfaatine kullanılma terbiyesidir.

Her dönem, her toplum, her devlet, her siyasal anlayış kendine yararlı, kendine uygun "kişi" yetiştirmeyi amaçlar. Eğitim sistemini de bu hedefe uygun olarak oluşturmaya ve uygulamaya çalışır.⁽³⁾

İslâm dini, tarihi boyunca eğitim öğretime birinci dereceden önem veren bir din olagelmıştır.⁽⁴⁾ İslâm dininin ilme ve araştırmaya verdiği ehemmiyet âyet ve hadislerde açıkça ortaya konmuştur.⁽⁵⁾ Kur'an-ı Kerim'in muhtevasının büyük kısmı eğitimle ilgili amaçlar çerçevesinde yoğunlaşmıştır.⁽⁶⁾

Eğitim öğretimin toplumumuzdaki değerini açıklayıp, toplumsal geçmişimiz olan Osmanlılardaki eğitime genel çerçevede bakacağız. Ardından, Sıbyan Mektepleri'ni tanımaya çalışacağız. Bu mekteplerin amaç ve hedefleri yanısıra, Fiziki yapılarına, eğitim uygulamalarına, kadro ve öğrencilerine göz atacağız.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

En genel tanımıyla eğitim, " Önceden saptanmış amaçlara göre insan davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir."⁽⁷⁾ Bu bakımdan; bir milletin bireylerini geçmişteki köklerine ve geleceğin ümitlerine bağlayan, onları sağlıklı bir toplum yapısına çıkaran güç, o ulusun milli eğitimidir.⁽⁸⁾

Eğitimin nesnel anlamda başlangıç sınırı olmamasına karşılık, belirli dönemlere ayrılması olagelmıştır. Biz konumuz itibarıyla okul öncesi eğitimi ve ilköğretimi temel alıyoruz. Bu açıdan kendi toplumumuz ve diğer etkilenen yakın toplumlarda bu konunun gelişimine kısaca temas edeceğiz.

Küçük çocukların eğitilmesi düşüncesi M.Ö. 400'lü yıllara kadar uzanır.

Hazreti Peygamber (asv) döneminden Osmanlılara ulaşan süreçte ise, bütün devletler ve toplumlar için ilköğretimin var olduğu kuşkusuzdur. Teferruatını bilmesek de, ihmal edilmediğini ve önemle üzerine eğildiğini biliyoruz. İlk öğretimin kurumsallaşmasına yönelik ilk çabaların Hz. Ömer devrinde olduğu, bu çabaların diğer halifeler ve kurulan devletler devrinde de değişmediği ve geliştirilerek sürdürüldüğü bilinmektedir.⁽⁹⁾

Bu tarihi süreçte, ilköğretim bizim toplumumuzda genel olarak camiler veya camilerin yanında yada müstakil olarak inşa edilen mekteplerde yapılmıştır. Pekçok ailenin ise evlerinde çocukların gerekli eğitimi alma konusunda gayret gösterdiklerini biliyoruz.

Osmanlı Devleti döneminde Sıbyan Mektepleri, okul öncesi eğitimin ilk kurumlarıdır.

1782-1852 yılları arasında yaşayan düşünür ve eğitimciler, çocuk eğitimi üzerinde önemle durmuş ve günümüze de ışık tutan görüşler ortaya koymuşlardır.

1816 yılında 3-6 yaş arasındaki çocuklar için ana okulları açılmıştır.

1915 yılında "Ana Mektepleri Nizamnamesi" yürürlüğe girmiş ve ülkemizde ana okulları açılmaya başlanmıştır.

(1) Hızlı, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa 1999, s.9

(2) Gök, Fatma vd. 75. Yılda Eğitim, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1999, Sunuş

(3) Gök, age., s.1

(4) Ebu'l-Fazl İzzetî, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, (Çev. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s.319

(5) Bkz. Kur'an-ı Kerim, Ayet, El-Ankebût, 29/43, Fâtr, 35/28, ez Zümer, 39/9; Ayrıca bkz., M. Tayyip Okıç, İslâmiyette Kadın Öğretimi, Ankara 1981, s.19-21.

(6) Ebu'l-Fazl İzzetî, age., s.321

(7) Oğuzkan, F., Eğitim Terimleri Sözlüğü, 3. Basım, Ankara, s.48.

(8) Arbaş, Sebahattin, Yeni Türkiye Dergisi, Ankara 2000, Sayı: 32, s.711.

(9) Hızlı, age., s.22.

Resim 1; Feshane Caddesi üzerindeki Şah sultan Sıbyan Mektebi. (Eyüp Belediye Arşivi)

(10) Develioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara 1962.

(11) Aksoy, Özgönül. Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1968.

(12) Hızlı, age., s.27.

SİBYAN MEKTEPLERİ

“Sıbyân”, arapça bir kelime olan “sabi”nin çoğuludur. Küçük erkek çocuk anlamındadır.⁽¹⁰⁾ O halde “Sıbyan Mektebi”, küçük erkek çocuklar için açılmış okul demektir. Ancak, ismini erkek çocuktan almış olmasına rağmen, Sıbyan Mekteplerinde kız çocuklar da eşit haklarda okutulmuşlardır.⁽¹¹⁾

Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim sisteminin en önemli unsuru, medreseler ve bu kurumların bir önceki kademesini teşkil eden mekteplerdir.⁽¹²⁾ Bu dönemde eğitim sisteminin temeli olan ve ilköğretimi oluşturan Sıbyan ya da Mahalle Mektebi adıyla da anılan kurumlar, bizzat devlet tarafından yaptırılmayıp padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler ve ulemeden ve halk arasındaki maddî gücü iyi olan şahıslar tarafından yaptırılırdı. Genellikle okulu yaptıran şahıslar, bu kurumun ebediyen faaliyet göstermesine yönelik olarak okulun her türlü ihtiyacını karşılayabilecek gelir kaynakları tahsis ederlerdi. Okul yaptırdıktan sonra okulun bakım ve onarımı ile ilgili masraflar ile okulda çalışan görevlilerin maaşları, okuldaki öğrenciler dahil, yemek ve barınma masrafları gibi okulla ilgili bütün masraflar için yeterli gelir kaynakları vakfedilirdi. Böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü.

Bir ilköğretim kurumu olan ve 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların devam ettikleri sıbyan okulları, şehirlerde genellikle özel şahıslar tarafından veya vakıflara bağlı olarak kurulurken, köylerde ise halkın işbirliği ile kurulmuştur. Kız erkek ayrımı yapılmadan herkese eğitim imkanı sunmak sıbyan okullarının temel hedef olmuştur. Yaş esasına dayalı sınıf sisteminin bulunmadığı sıbyan okullarında, farklı öğrenme seviyelerine ve yeteneklerine sahip öğrencilerin eğitiminde kullanılması gereken en uygun öğretim metodu, “ferdi öğretim metodu” olmuştur.

Genel değerlendirmesini yapmadan önce Sıbyan Mektepleri ile ilgili bazı rakamlar da verelim:

Osmanlı Devleti'nin ilk üçyüz yılı içinde eğitim kurumları bakımında en önemli merkezi Bursa'dır. 16. Asır sonu itibarıyla Bursa'da 50 medrese vardı. Aynı dönemde mektep sayısı da 150 civarındaydı.

1883 yılında Uşak'ta toplam 60 sıbyan ve

iptidai mektebi bulunmaktaydı. Öğrenci sayısı ise 2.600'dü. 1906 yılında sıbyan ve iptidai mekteplerin sayısı 135'e, öğrenci mevcudu ise 6.850'ye yükselmişti.

Evlıya Çelebi kendi dönemindeki İstanbul'da 1933 Sıbyan Mektebi, Bolu merkezde 70 kadar mektep bulunduğunu kaydetmektedir.

Afyonkarahisar'da 15. yüzyılda 3, 16. yüzyılda 2, 17. yüzyılda 9, 18. ve 19. yüzyıllarda 5'er, 20. yüzyıl başlarında 10 olmak üzere toplam 34 sıbyan mektebi açılmıştır. Merkez kazada, 1898 yılında 13 sıbyan mektebi bulunmaktaydı.

1872 yılında Adana vilayetinde, Adana Valiliği'ne bağlı, eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu bir “*Maarif Komisyonu*” kurulmuştu. 1880 yılında Adana vilayet merkezinde “*Birinci Numune Mektebi*” ve “*İkinci Numune Mektebi*” adlarıyla ilkokul seviyesinde eğitim ve öğretim veren iki okul ve ortaokul seviyesinde dört yıllık eğitim ve öğretim veren bir “*Rüşdiye Mektebi*” vardı.

Yurdun pekçok yerinde olduğu gibi, İstanbul'da da bugün çoğu bakımsız halde kaderine terk edilen bu tarihi yapılar, son dönemlerde Büyükşehir Belediyesi'nin İstanbul'u tarihi dokusuna yeniden kavuşturacak “*Tarihi Dokuyu İhya Projeleri*” kapsamında restore edilmeye çalışılmaktadır. Bu meyanda çalışmaların sürdüğünü bildiğimiz sıbyan mektepleri şunlardır:

Şehzade Sıbyan Mektebi: Şehzade Camii Külliyesi içinde yer alan mektebin röleve restorasyon projesi hazırlanarak kurul onayı alındı ve onarımı tamamlandı.

Piyer Loti Sıbyan Mektebi: Eyüp'te bulunan Piyer Loti tesisleri ile birlikte restorasyonu tamamlandı.

Kasımpaşa Sıbyan Mektebi: Röleve çizimleri yapılan eserin restitüsyon ve restorasyon çalışmaları hazırlanıyor.

Kağıthane Sıbyan Mektebi: Sıbyan Mektebi restitüsyon ve restorasyonu ile birlikte Daye Hatun Camii çevresi de düzenlenecek. Proje çizimine başlandı.

İlk etapta tamamlanan ve çalışmaları devam eden bu mekteplerden başka Gedikpaşa'da *Katip Sinan*, Kadırga'da *Üsküplü Yahya Paşa*, Vefa'da *Recai Mehmet Efendi Sıbyan Mektepleri* de yapılacak projeler arasında bulunuyor.

AMAÇ VE HEDEF

Saray Osmanlı Devletinde her türlü askeri, idari ve hukuki fonksiyonu bir araya toplayan bir odaktı. Geliştirilen eğitim sistemi de bu merkeziyetçiliği tamamen aksettiriyordu. Saray, hükümet ve askerlik işlerinde çalıştırılacak her türlü memur sarayın içinde yetiştiriliyordu. Saray dışında eğitim organı olarak sadece Sıbyan Mekteplerini ve Medreseleri görüyoruz.

Sıbyan Mektepleri halk çocuklarının öğretimlerinin ilk basamağını teşkil ediyor. Medreseler de öğretimin ikinci basamağını teşkil ederek, dini ve hukuki bilgiler veriyordu.

Saray içinde bulunan **Şehzadegân Mektebi** programı, aynen Sıbyan Mekteplerinininki gibiydi.⁽¹³⁾

Kaptan-ı Deryalık, Sadrazamlık, Kazaskerlik, Seraskerlik, Valilik, Elçilik gibi en önemli mevkilerin sahipleri; mimar, hattat, nakkaş gibi san'atkârlar, şairler, âlimler çoğunlukla saraydan yetişiyorlardı. Bu durum elbette ki Sıbyan Mektepleri ders programını son derece kısıtlıyordu. Sıbyan Mekteplerini de öğrenciyi herhangi bir mesleğe yöneltme imkanı olmayınca program kendiliğinden sadeleşiyordu.⁽¹⁴⁾

Devlet kurumlarındaki çeşitli işlerde çalışacak kimseler sarayda yetiştiğine ve halk çocukları da babalarının mesleğinden başka bir yol seçemediklerine, bunu da küçük yaştan itibaren çıraklıkla öğrendiklerine göre Sıbyan Mekteplerinde, öğrencileri herhangi bir formasyona yöneltecek bilgilerin verilmesine de lüzum yoktu. Sıbyan Mekteplerini bitiren öğrenciler için tek açık kapı Medreselerdi. Sıbyan Mektebinde öğrenilen şeyler zaten medrese eğitiminin bir başlangıcıydı.

Osmanlılar, vakıf sistemi yoluyla elde ettikleri ve devlete hiçbir külfet yüklemeyen bu eğitim kurumlarını kullanmanın en iyi yolunun, tabiyetlerindeki çeşitli topluluklara İslamiyeti yaymak olduğunu düşünmüşlerdi. Bu temel eğitim yardımı ve yatırımı ile devlete bir birlik kazandırmak mümkün olmuştu.⁽¹⁵⁾ Sıbyan Mektepleri zamanın gelişmelerine göre düzenlenmiştir. Bu eğitim kurumları günümüz eğitim kurumlarının da temelini oluşturmaktadır.

ÖĞRETİM VE GÖREVLİ KADROSU

Örgün eğitim kurumlarından sıbyan mekteplerinde öğretmenlik "muallimlik" olarak adlandırılırdı.

Sıbyan okullarında öğretmenlik mesleğine ilişkin görevlerin temeli ve ağırlık merkezi dini öğretmektir. Bu dönemde öğretmenlik mesleğini edinim genel eğitimden ve din adamlığından ayrı bir uzmanlık alanı olarak düşünülmezdi. Bu nedenle öğretmenlik için ayrı bir program veya ayrı bir meslek ve ihtisas medresesi yoktu. Ancak, 1862-1867 senelerinde "Dar-ül Mu'allimin-i Sıbyan" denilen öğretmen okulları açılmıştı.

Mektep denilen ilköğretim kurumlarının öğreticileri arasında ilk sırayı **muallim** almaktadır. Muallim, çocuklara Kur'ân-ı Kerim okumayı, dini bilgileri ve yazmayı öğreten, bu eğitim-öğretimi belli bir müfredat dahilinde yapan ve bunun karşılığında ücretini mektebin bağlı olduğu vakıftan alan kişidir.

Mektepler, ilmiye teşkilatı içinde bir düzenlemeye tabi değillerdi. Dolayısıyla muallimlerin bu göreve getirilmelerinde, İlmiye Teşkilatı'nın başında bulunan Şeyhülislâm'ın bir müdahalesi olmuyordu. Ancak, mektep muallimleri için "berât-ı şerif" istenmekteydi. Ancak, bu muallimlerin hangi düzeyde eğitim almış olmaları gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz.

Muallimlerin yetişmesini öngören bir program, Fatih devrinde yürürlüğe girmiştir. Eyüp ve Ayasofya Medreselerinin, genel medrese programlarından farklı bir muhteva takip ederek sıbyan mektebi muallimi yetiştirdiklerini biliyoruz.

Fatih'in, ilköğretime muallim yetiştirmede öngördüğü ders programında iki önemli özellik öne çıkmaktadır.

Programda 'Âdâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tadrîs' adında bir derse yer verilmişti. Bu 'Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi' anlamına gelmektedir. Böyle bir dersin, ilköğretmeni adayları için programda özel olarak öngörülmesi, o çağda ve daha yüzyıllarca sonraları için çok önemli bir yeniliktir. Bu türk eğitim tarihinde olduğu kadar dünya eğitim tarihinde de önemli bir buluştur. Programda fıkıh dersinin bulunmayışı da ayrıca ilginçtir. Fatih, böyle bir derse genel medrese öğrencilerine uygun gördüğü halde, ilköğretmeni olacaklar

(13) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı.

(14) Aksoy, age., s.56.

(15) Aksoy, age., s.59.

için yararlı bulmamış ve öğretmen adaylarının programına almamıştı.

Ancak, Fatih'ten sonra bu tertip kalkmış. Medrese mezunlarına muallimlik yapabilmek için imkanı getirilmiştir. Bu sayede de memleketteki muallim sayısı kısa zamanda artmıştır.

Muallimlerde bu işi yapabilmeleri için bir takım özellikler aranmıştır. Bunlar; sâlih, ilim sahibi, müttaki, yumuşak huylu, terbiye edici olmaktır. Ayrıca, dinin yüce değerleriyle ahlâklanmış, yaptığı işte Allah rızasını gözeterek, içten davranan, insanlara nasihatten geri kalmayan, halkın elinde olana tamah etmeyen, derslerine devam etmeyi esas alan bir kişiliğe sahip olması da istenmiştir.

Sıbyan Mektebinde öğretmenlik yapacak olanlar bir mahallenin şeref ve haysiyet sahibi simaları arasından seçilirdi. Bir öğretmenin, şeref ve haysiyetine uymayan yerlere gitmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması ve mahalle dedikodularına karışması dahi hoş karşılanmazdı.

Okuldaki bütün eğitim-öğretimin birinci derecede sorumlusu muallim olmaktadır. Ancak muallime görevlerinde yardımcı olan **Halife** vardı.

Halife, mektepte ders yapıldığı esnada, muallim tarafından verilen bazı görevleri yerine getirir. Muallimin derse gelemediği olağanüstü durumlarda dersleri devam ettirir. Öğrenciler arasında daha zayıf olanlar ile ilk kez mektebe başlayanların derslerini çalıştırır ve muallimin önüne gittikleri zaman derse hazır olmalarını sağlar.

Halifelerin mektepte görev alabilmeleri için mualliminki gibi bir prosedüre tabi olması gerekiyordu.

Bunların yanısıra idari kadroda da bir takım görevliler çalışırdı. Bunların en başında **Mütevelli** gelirdi.

Mütevelli, kurulduğu amaçlar doğrultusunda vakfın işlerini idare etmek üzere tayin olunurdu. Vakfiye şartları ve dinin hükümleri çerçevesinde hareket ederdi. Genel anlamda vakfın yönetiminden birinci derecede sorumluydu. Mütevelliler, vakfın öngördüğü şartlara uygun bir şekilde kadının tasdiki ile tayin olunurdu.

Mektebin bağlı bulunduğu vakıfta yaşanabilecek her türlü idari problem mütevelliye götürülmekteydi. Muhasebe kayıtlarının kontro-

lünden, vakıf çalışanlarının sıkıntılarının halli-ne kadar birçok konuda mütevellilerin sorumlulukları bulunmaktaydı. Görevinde ihmal ve kusuru olan mütevelli bu görevinden uzaklaştırılmaktaydı.

Nâzır, mütevellilerin vakıf şartlarına göre hareket edip etmediklerini veya vakfa zarar verecek davranışlar içine girip girmediklerini kontrolle görevli bir kişiydi. Nâzır'ın vakfa ait herhangi bir tasarruf yetkisi yoktu.

Kâtip, vakıf ve mektebi ilgilendiren bütün yazışmaları yapar. Vakfa giren ve çıkan erzak ya da eşyayı özel defterlere kaydeder.

Bevvâb, bazı mekteplerin kapısında giriş çıkışı kontrol eden, mektebe girişte ilk müracaat edilen görevli.

Ferrâş, Mektebin iç ve dış temizlik işlerinden sorumlu görevli.

Câbî, Vakıf gelirlerinin tahsili ve kontrolü için, her şehir veya köyde görevli kişiler.

Vekilharç, vakfa alınacak hububat, eşya ve malzemedir sorumlu kişi.

Şeyh, vakıflarda misafirleri ağırlayan, fakir ve muhtaçları kabul edip, onlara ikramda bulunan kişi.

Bunların yanısıra sürekli mektep veya vakıfta bulunmayan, fakat bazı göravleri üstlenen kişiler de vardı.

Cüzhân, Kur'an-ı Kerim'den belirli cüzleri veya belli başlı sureleri okuyan kişilerdir. Berat almadan görev yapamazlardı. Berat almak için bir imtihandan geçiriliyorlardı.

Müsebbih, vâkıfın ruhuna hediye etmek üzere meşhur olan bazı tesbihatları yapan kişilerdi.

Vâiz, bazı mekteplerde, dini konularda nasihatta bulunmak için görevlendirilen kişilerdir.

ÖĞRENCİLER

Peygamberimiz (asv) çocukların eğitimi için şöyle buyurmuştur: "Çocuğun aklı başına gelince farzları, vâcipleri, sünnetleri ve âdabı öğretin. Kız çocuğu ise, bunlarla beraber kadınlığa müteallik ev işlerini öğretin. 7 yaşına vardıklarında namazı öğrenip, 10 yaşında namazını kılmazsa tedip edin." Bu da göstermektedir ki, kız çocuklarının erkek çocuklarıyla aynı eğitimi görmeleri tenbihi İslâmiyetin başlangıcındanberi vardır.

Osmanlı eğitim sisteminde, ilköğretimi alacak çocukların hangi yaşlarda olması gerektiği konusunda net bilgilerimiz yoktur. Ancak, genelleme yapacak olursak, ilköğretim okullarına başlama yaşının 5-6 olduğunu söyleyebiliriz.

Çocukları okula göndermenin ilk dönemlerde zorunlu olmadığını biliyoruz. Ancak, 5-6 yaşlarında bu okullara giden kız ve erkek öğrencilerin 3-4 yıl süren bir eğitim öğretim sürecinden geçtiklerini söyleyebiliriz.

Mekteplerin yapılış amaçlarının çoğunlukla yetimler ve fakirler için olduğunu göz önünde bulundurursak, toplumun alt kesiminin eğitim alması için gösterilen çabanın isabeti ortaya çıkar. Zira, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, hali vakti yerinde olanlar zaten bir nevi özel eğitimi çocuklarına sağlamaktaydılar.

Mektebe kaydolup başlamak, küçük yaşta çocukların hayatlarında başlı başına bir olaydı. Meşhur adıyla "âmin alayı", mekteplerin açıldığı ilk gün muallim ve mektep talebeleri ile mahalle çocuklarının katıldığı bir törendi. Bu tören yürüyüşlü gerçekleştirilmekte ve bu yürüyüş esnasında ilâhiler ve benzeri şiirler okunmaktaydı. Özellikle yaşı küçük çocukların mektebe başlama sevinçlerini kamçılayan bu merasimin, ayrıca ana babaları da, çocuklarının eğitim-öğretimi konusunda motive edici bir unsur taşıdığı muhakkaktır. Çocukları mektebe göndermenin zorunluluk kapsamında olmadığı bir ortamda, bu tür cemiyet ve törenlerin son derece cazibeli olacağı açıktır.

Mekteplerdeki öğrenci sayıları, binanın fiziksel yapısına göre değişiklikler gösteriyordu. Mektep binalarının mahallenin büyüklüğüne ve nüfusuna paralel inşa edilerek ihtiyaca cevap vermesi amaçlanıyordu. İhtiyacı karşılamayan durumlarda, bir mektebin yakınına bir başka vakıf tarafından diğer bir bina yaptırılıyordu.

Vakfiyelerde genellikle mektepte okutulacak öğrenci sayısı verilmekteydi. Ancak, bir genelleme ile "yetim" ve "fakir" için tesis edildiği konusu öne çıkınca mevcut değişken hale gelmekteydi. Bu kategoriye giren öğrenciler, vakıfça birtakım tahsisatlar ayrıldığından sayıları sıkça zikredilmektedir. Ancak vakfiyede yer alan rakamın sadece fakir ve yetimleri kapsamadığı, diğer talebelerle birlikte sayının artacağı şüphesizdir.

Mekteplerdeki öğrenci sayılarını netleştirmenin zorluğu ile beraber, o mahallin yetimi,

fakiri ve tüm diğer çocuklarını kucaklayacak mahiyette inşa edildiklerini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Mektep öğrencilerinin tamamını kapsaması da, yetim ve fakirler için vakıfların belli fonlar tahsis ettikleri, belli miktarda nakdi ödemelerde buldukları görülmektedir. Çocuklara yapılan bu tür yardımlarda ilk sırayı giyim eşyaları almaktadır.

Her mektepte olmasa da bazılarında, çalışanlara ve öğrencilere vakıf ücretsiz yemek vermektedir. Bazı mekteplerde ise talebelere hergün için birer akçe verildiği ve karşılığında birer cüz okunmasının istendiğini de biliyoruz.

Yapılan bütün bu yardımların ve sağlanan imkanların çocukları mektebe motive edici özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. 5-10 yaşlarındaki çocuklara, elbise alınması, harçlık verilmesi ve benzeri uygulamalar, çocuklara mektebe gitme alışkanlığı kazandırması açısından kazanım demektir.

ÖĞRETİM PROGRAMI

Sıbyan Mekteplerinin Osmanlı devrine ait ilk yazılı ders programını Fatih Sultan Mehmet'in oğlu 2. Beyazıt'ın vakfiyesinde buluyoruz. Sıbyan Mektepleri programında başlangıçta sadece Ku'ran okutmak ve namazla ilgili gerekli bilgiler öğretmek bulunuyordu. Daha sonraları yazı dersi de programa alınmıştır. Bu ders için ayrı bir öğretmen görevlendirilmiştir.

1781 yılında 1. Abdülhamid'in yaptırdığı mektebin programına Arapça ve Farsça konmuş olması genel görüşe göre devrim sayılmıştır.

1846 yılında basılan bir talimatnameden de şunları öğreniyoruz. "*Sıbyan Mekteplerinin tahsil süresi dört senedir ve okutulan derslerle kitaplar şunlardır; Elifba, Kur an, İlmihal, Tecvit, Harekeli Türkçe, Muhtasar ahlakı memduha risaleleri, Türkçe dilinden Sülesi, Rübai, Hüması ve Südasi isimler ve kelimelerle tertip edilmiş lügat, sülüs ve nesih yazıları.*"

Bu bilgiler dışında eldeki bilgilerden şu değerlendirmeleri yapabiliriz;

Mekteplerdeki öğretimin temelinde Kur an ın belletilmesi ve olabildiğince tecvide uygun tarzda verilmesi vardı. Bu konu, mükellefiyet çağında devreye girecek ibadetlerde okunması gereken ayet, sure ve duaların hata-

Resim 2; Beşirağa Medresesi (Sıbyan Mektebi) giriş kapısı. (Eyüp Belediye Arşivi)

sız bir şekilde öğretilmesini amaçladığı için pratik bir değere sahiptir.

Mekteplerde olmaması düşünülemeyecek diğer bir derste yazının öğretimidir. Sadece yazı öğretilmekle kalınmamakta, güzel yazı - hüsn-i hat - yazılmasına itina gösterilmektedir. Yazıya ilaveten, basit aritmetik kurallar ve özellikle dört işlem de öğretilmekteydi.

Ders programları arasında önemli bir yeri de fıkıh dersi tutmaktadır. Kişinin sadece ibadetlerini değil, hayatının her anını kapsayan ve "muamelat"

denilen uygulamaların ilköğretim düzeyindeki çocuklara öğretilmesi de son derece faydalıdır. "Helal" ve "haram" anlayışının en iyi biçimde öğretilebilecek, en net bir şekilde zihinlere nakşedilebilecek çağın ilk öğretim devresi olduğu, bugün de eğitim ve pedagoji uzmanları tarafından ifade edilmektedir.

Okullarda verilen diğer dersler içinde, İslam dışındaki dinlerle ilgili bilgilere yer verilmesi de çok anlamlıdır.

İlköğretimde ihmal edilmediği anlaşılan bir diğer ders de, "edep" veya "ahlak" adı verilen dersti.

1909 tarihli Malatya / Arapgir Rüştüye Mektebinin diploma defterinden Arapgir'de bir rüştüye (ortaokul) olduğunu anlıyoruz. Bu okulun diploma defteri incelendiğinde şu derslerin okutulduğa görülür;

- 1- Kur'an-ı Kerim
- 2- Ulum-ı Diniye - Ahlâk
- 3- Sarf-ı Osmanî (Osmanlıca çeviri)
- 4- İmlâ
- 5- Arabî (Arapça)
- 6- Hesap
- 7- Sarf-u Nahiv (Dilbilgisi)
- 8- Hüsn-i Hat (Güzel yazı)

Cumhuriyet'ten önce Arapgir ilkokullarında 3. sınıfta Fransızca, Arapça ve Farsça olmak üzere üç yabancı dil verildiği göz önüne alınırsa eğitimin kalitesi ortaya çıkacaktır.

Osmanlı Devleti'nin hemen her şehrinde, hatta birçok yerleşim biriminde, çevreyi kültü-

rel yönden zenginleştiren, medreselerin bir alt basamağını oluşturan mekteplerde de belli bir disiplin içinde tedrisat gerçekleştiriliyordu. Belki de medreselerde elde edilen başarıların arka planında, mekteplerde kazanılan temel bilgi, görgü ve tecrübe bulunuyordu. Alelade bilgilerin verilmediği anlaşılan mekteplerde - bazı dayanaksız iddialarda yer aldığı gibi sadece Müslümanlar'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi gerçekleştirilmiyordu. Belli bir müfredat ve ders programının takip edildiği, bazı mekteplerde küçük birtakım değişiklikler olsa da, genelde ders muhtevalarının büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Değerlendirmeye esas aldığımız İstanbul ve Bursa mekteplerinde görülmekte olan derslerle ilgili uygulamanın, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının hemen tamamı için bir izdüşüm oluşturduğunu zannediyoruz. Bu çalışmada, Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler, klasik dönem baz alınarak irdelenmeye çalışılacaktır. Bu konunun sağlıklı bir şekilde araştırılabilmesi için söz konusu dönemde eğitim-öğretim veren mekteplerin vakfiyelerinin tespit edilmesi öncelikli bir gereksinimdir. Bursa'da ilgili dönemde kurulduğu kesinlik kazanan 134 adet sıbyan mektebinden günümüze sadece ikisinin gelebilmiş olması dikkate alındığında, vakfiyelerinin tesbitindeki zorluk bir kez daha kendini göstermektedir. Bu durumda, sözkonusu vakfiyelerin tescil edilmiş birer suretlerinin bulunabileceği mahkeme sicillerinin taranması kaçınılmaz olmaktadır.

EYÜP'TEKİ SIBYAN MEKTEPLERİ

Eyüp'teki Sıbyan Mektepleri ile ilgili olarak, Merhum M. Nermi Haskan hocamızın, büyük emeklerle hazırladığı, "Eyüp Sultan Tarihi" isimli eserinden bazı bilgileri aktaracağım.

Eyüp'e has* bir çalışmanın da ayrıca yapılması temennisiyile.

BEŞİR AĞA MEKTEBİ

Haydar Baba Caddesi ile Baba Haydar Mektebi Sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde.

Mekteb fevkani olup Kızlarağası Hacı Beşir Ağa tarafından 1147 (1734) tarihinde buradaki külliye ile beraber yaptırılmıştır. Bugün pek harap durumdadır.

* Eyüp'te devam edegeldiğimiz Eyüp'ü yeni baştan ihya inşaa ibdâ projemizin bir parçası ve numunesi olarak sayısı dördü- beş'i bulan sıbyan mektepleri onarıldı. Beklentimiz binaların fonksiyonları hususunda aynı hassasiyetlerin devam yönündedir. (yay notu)

CEZERİ KASIM PAŞA MEKTEBİ

Cezeri Kasım Paşa Camii civarında idi. Cami ile beraber 921 (1515) tarihinde yaptırılmıştır. Hadika Yazarı; Kasım Paşa'nın fevkani mektebi ile ahşap medresesi vardır, dediğine göre mektep kargir olmalıdır. Bugün mektep ve medrese mevcut değildir.

DAMAT İBRAHİM PAŞA MEKTEBİ

Yeni Mahalle Sokağı üzerinde ve Yenimahalle veya Hacı Hüsrev adı ile bilinen caminin yakınında idi. Cami, Haliç Köprüsü ve çevre yolunun yapımı sırasında çukurda kalmıştır. Sadrazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından 1718-1730 tarihleri arasında yapılmıştır. Okulun adı, 1875 tarihli listede olmadığına göre bu tarihten evvel yıkılmıştır.

DAYE HATUN MEKTEBİ

Abdurrahman Şeref Bey Caddesi ile Arakiyeci Camii Sokağının birleştiği yerde idi. Karşısında, Arakiyeci Cafer Camii vardır. Mektep bugün mevcut değildir. Yerinde ahşap bir ev vardır. Yavuz Sultan Selim'in süt annesi, Gülşirin Hatun tarafından yaptırılmıştır. Açık türbesi elan mevcuttur.

DEFTERDAR NAZLI MAHMUD EFENDİ MEKTEBİ

Defterdar Caddesi üzerindeki caminin avlusunda idi. Bugün mevcut değildir. Hadika yazarı "Camiin avlusunda ahşap bir medrese ile kara tarafında bir taş mektep bina olunmuştur" dediğine göre mektep, Çömlekçiler Arkası Sokağı'na açılan ve bugün mevcut olmayan avlu kapısının sol tarafındaki gecekonduların yerinde idi. 1786 büyük depreminde mektep mütevellî reyî ile yıktırılmış ve yerine evler yapılmıştır. Sonra buna bedel deniz tarafındaki kapısı üzerine ahşap bir mektep yaptırıldı.

EBÛ'S-SU'UD EFENDİ SİBYAN MEKTEBİ VE HAZİRESİ

Eyüp Meydanı'nda, Camii Kebir Caddesi üzerindedir. Arkasında Sağı Abdülkâdir Efendi Camii ve sol tarafında ise Sokullu Mehmed Paşa Türbesi bulunmaktadır. Mektep tuğla hatlı olarak muntazam kesme taştan yapılmış olup ahşap çatılı ve geniş saçaklıdır. 1957 yılında aslına uygun şekilde restore edildi. Ve yan tarafındaki Eski Kavaşar Sokağı ortadan kaldırıldığı için meydana çıkmıştır. Klasik bir yapı

Resim 3: Hacı Alırıza ağa mescidi.(Eyüp Belediye arşivi)

olup kitabesi yoktur. Mektebin yapılış tarihi belli değildir. Önündeki haziredeki en eski tarihli taş 970 (1562) tarihli olduğuna göre bu tarihten evvel yapılmış demektir. Banisi, Şeyhülislam Ebû's-Su'ud Efendi olup 982 (1574) tarihinde vefat etmiştir.

HACI ALİ RIZA PAŞA MEKTEBİ

Rami'de, Mahmudiye Cadde (Esmе Rusçuk Yaranı Sokağı) ile Şeyh Abdullah Sokağı'nın birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde dir. Hemen yanında Hacı Ali Rıza Paşa Camii vardır. İki aynı ada içinde olup, mektepten altı sene sora yapılmıştır. Mahmudiye Caddesi'ne açılan kapısına, iki tarafı taş bir merdivenle çıkılır. Fevkani olup ahşaptır. Kapısı üzerinde altı sıra halinde hazırlanmış kitabe vardır.

HATİCE SULTAN MEKTEBİ

Ayvansaray kapısı civarında Yâvadûd Caddesi üzerinde ve İstanbul surlarının hemen önündedir. Şimdi harap durumda olan bu mektebin sol tarafında Muhammed El-ensâri Hazretleri Türbesi, sağ tarafında ise yine Hatice Sultan'ın yaptırmış olduğu sebil ve çeşme vardı. Sebil yok olmuş, çeşme ise 1989 tarihinde restore edilmiştir. Hadika yazarı:

"Hatice Sultan Hazretleri'nin sahilsarayları karşısında yeniden yaptırdığı fevkani bir mektep ile çeşme ve sebil ve mekteb yanında olan Muhammed Ensari Hazretleri'ne türbe-i şerif bina eylediği sırada..." demektir.

İki katlı mektebin altında dükkanlar vardır. İki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Cadde tarafındaki cephanesinde, mermer söveli, klasik topuzlu demir parmaklıklı altı penceresi bulunmaktadır. Arka cephesi ka-

ra surlarına dayanmıştır. Çatısı çökmüş olan yapı, iki bölümden ibarettir ki büyük bölümü dershanedir. Buranın dört penceresi vardır. Taşmalı tuğla saçığının bazı yerleri yıkılmıştır. Sultan IV. Mehmed'in kızı olan Hatice Sultan bu mektebi 1123 (1711) tarihinde sebil, çeşme, türbe ve cami ile beraber yaptırmıştır. Mimarının, Mimarbaşı Bekir Ağa olduğu sanılmaktadır.

Kaynak: (Hadika 1/287) (İ.Tamşık, İstanbul Çeşmeleri 1/326)

İDRİS-İ BİTLİSİ VEYA ATTAN DÜŞEN ALİ AĞA MEKTEBİ

İdrisköşkü Caddesi üzerinde, Nakilbend Hasan Ağa Türbesi'nin biraz ilerisinde ve kitabesiz çeşmenin yakınındadır. Kemerli kapısı üzerinde kitabe yoktur. Fevkani olup muntazam kesme taştan yapılmıştır. Saçakları kesmetaş silmelidir. Kapının sol tarafındaki bağlantılardan duvarın ileriye doğru devam ettiği fakat sonradan yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Mektebin İdris-i Bitlisi tarafından yapıldığı ileri sürüldüğü gibi, Sultan IV. Murad'ın Mirâhur-ı Evveli olup 25 zilhicce 1035 (Eylül-1626) tarihinde attan düşerek vefat eden Ali Ağa tarafından yaptırıldığı da söylenir. Ali Ağa ve ailesinin muhteşem lahitleri, mektebin arkasındaki bahçededir. Kemerli kapıdan bir avluya girilir. Buradan bir merdivenle üst katki dershane çıkılır. Alt pencereleri mermer sövelidir. Çatısı ahşaptır. Vakıfça kiraya verilmiştir.

Kaynak: (Gezi notu) (B.Turnalı-E.Yücel, İstanbul'daki Bazı Tekkelerin Yerleri, Vakıf Der. 18/159) (M. Koman, Eyüp Sultan Piyer Loti Kahvesi Çevresi S: 2 ve resimler) (F. Ayanoğlu, Vakıf Yapan Türk Kadınları S: 318)

Resim 4; İdrisi Bitlisi veya Attan Düşen Aliğa Mektebi Restorasyondan önceki hali (Eyüp Belediye arşivi)

İSKENDER BEY MEKTEBİ

Zal Paşa Camii mihrabı yönünde ve Mihrişah Sultan türbe ve mektebinin arasında ve gerisindeki set üzerinde idi. Kapısı Zal Paşa Caddesine açılıyordu. Bugün yeri hâlâ arsadır. Mektep harap halde iken 1215 (1800) tarihinde yıktırılarak, hemen önüne, Mihrişah Sultan Mekteb ve sebili yaptırılmıştır.

İskender Bey, Dukakin-Zâdeler'den olup, 990 (1582) tarihinde vefat etmiştir. Kabri, mektebi civarında ve Mihrişah Sultan Türbesi arkasında ve Defterdar Caddesi üzerindeki Dukakin-Zâde Mehmed Paşa açık türbesindedir.

Kaynak: (Gezi Notu) (Hadika 1/254) (Osmanlı Arştrmaları Evkafl Defteri III. No. 24896. 4. No. 31958)

İSLAM BEY MEKTEBİ

İslam Bey Mektebi Sokağı ile Ayten Sokağı arasındaki dik bayırdadır. Ayten Sokağa daha yakın bir yerdedir. Yığma taştan tuğla hatıllı olarak inşa olunan tek katlı bir eserdir. Yokuş tarafındaki duvarı kesmetaş bir payanda ile desteklenmiştir. Ahşap çatısının etrafını kesmetaş bir saçak çevirmiştir. Ön tarafında küçük bir avlusu olan mektep, vakıfça kiraya verilmiştir.

İslam Bey, kendi ismiyle anılan cami'ini 1519-20 tarihlerinde yaptığına göre mektebi de bu tarihlerde yaptırmış olmalıdır.

KUTBEDDİN EFENDİ MEKTEBİ (HEKİM ÇELEBİ MEKTEBİ)

Eyüp Sultan Türbesi'nin kuzey tarafında, Silahdar Cadde ile Piyer Loti Kahvesi'ne giden Karyağdı Sokağının birleştiği yerde ve ikinci sokağın sol tarafındaki çıkmaz sokağı üzerinde iken 1965 tarihlerinde hiç gereği yokken yıktırıldı.

Vakfiyesi, 901 şabanı evasıtında (1496 mayısı başları) tanzim edilmiştir. Burada, "Nane-hâi tahtâni üç bâb ve muhavvata der Kasaba-i Ebi Eyyüb-i Ensari Aleyhi Rıza'ül-Bâri. Birisi Dâr-ı ta'lim (Mekteb) olup, ikisinde sakin ola, diye bahsedilmektedir. Vakfiyeye göre adı "Kutbeddin bin Burhaneddin'ül-Hekim'ül-hâzik" dir. Mektebine Galata'da ve Küçükpazar'da bazı yerler vakfetmiştir. Bu tarihte oğlu Ahmed, bu vakfın mütevellisi idi. Mektebde hoca olanlara günde beş akçe verilmesini ve "Oğlancıkları ta'lim edip günde iki cüz" okumalarını şart eylemiştir. Mekteb son defa 1318 (1900) tarihinde tamir edilmiştir.

Kaynak: (Gezi Notu) (Hadika 2/87) (Şakayık S: 235) (Barkan-Ayverdi, Tahrir Defteri S:102) (Aydınlar, Mec. Tevarih, Haz. Derin-Çabuk S:348) (Si. Osm. 4/60-61) (B. Şeşsuvaroğlu, İst da 500 yıllık sağlık hayatımız S: 43) (Mec. Tevarih S: 188-178) (A. Adıvar, Osm. Türklerinde ilim S: 46 Tıp tarihi araştırmaları 1989 S: 117) (İ. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi 2/122) (Aydınlar, Mec. Tevarih, Haz. F. Derin-V. Çabuk S: 178-179) (Osm. Arş. Evkaf İdareleri Katalogu 1/207)

LA'Lİ-ZADE ABDÜBAKİ EFENDİ MEKTEBİ

Kalenderhane Caddesi üzerinde ve köşeye yakın bir yerdedir. Mekteb tuğla hatıllı olarak kesme taştan yapılmıştır. Kare planlı ve fevkaniştir. Kirpi saçaklı olup kiremit örtülü kubbe- si sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur. Mermer söveli sekiz pencereden ışık alır. Cadde tarafındaki ahşap kapıdan dar bir sahanlığa girilir. Kapının karşısında nimeyceş'den ve meşâyihden Esseyid Ahmed Çoban Dede'nin tarihsiz şahidesi vardır. Sahanlıktaki ahşap merdivenden mekteb sahanına çıkılır. Kitabesi yoktur. Kible tarafında mihrap nişi bulunmaktadır. 1156 (1743) tarihinde yapılmıştır. 1970'li yıllarda restore edildi. Ünlü bestekar Zekâi Dede Efendi ilk tahsilini bu mektepte yapmıştır. Babası, İmam Süleyman Efendi bu mektebin hüsnü hat hocası idi. Amcası, Pepe Hoca İbrahim Zühdi Efendi de buranın hocası idi.

Kaynak: (Gezi Notu) (Y. Öztuna, Türk Musikisi Ans. 11/402) (Bilgin Turnalı, Zekai Dede'nin yıkılan evinin hazin hikayesi, Bizim Anadolu Gazetesi 1-Nisan 1971 ve 25-mart- 1971) (A. Gölpinarlı, Melamilik S: 153) (Aydınlar, Mec. Tevarih, Haz. Derin-Çabuk S: 268-296)

MİHRİŞÂH VALİDE SULTAN MEKTEBİ

Eyüp Camii doğusunda, Bostan İskelesi Sokağı üzerinde, Pertev Paşa Türbesi arasında ve Mihrişâh Valide Sultan Türbesi karşısında olup bugün mezarlıklar arasında kalmıştır.

1210 (1795) tarihinde karşındaki türbe, imaret ve sebül ile beraber yaptırılmıştır. Yapıldığı tarihte etrafı boş arsa idi. Önündeki mezarlık takriben 30 sene sonra oluşmaya başlamıştır.

Mektebin bahçe kapısı, Ferhad Paşa haziresinin arkasında ve Bostan İskelesi Sokağı üzerindedir. Kemerli kapısında kitabe yoktur.

Mekteb bugün pek harap durumdadır. 1970 tarihlerin de içinde barınan bir ailenin dikkatsizliği neticesi yanmıştır. Klasik demir parmaklıklı beş penceresi vardır. Kesme taştan tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Çatısı ahşaptı. Burada bir de küçük bir kitaplık vardı.

Resim 5; La'lizade Abdülbaki Efendi Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

1924'den önce Eyüp, Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne ve 1965'de Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Mektebin kitabesi yoktur.

Kaynak: (Osm. Arş. Evkaf İdareleri Katalogu 1/152)

MUHASEBECİ ABDİ EFENDİ MEKTEBİ:

Fethi Çelebi Camii ismiyle de anılan Otakçılar Camiinin sağ tarafında ve bugün mevcut olmayan Gazanfer Ağa sebili ve haziresinin yanında idi. Mektebin kemerli kapısı üzerinde bir âyet-i kerime bulunuyordu. Klasik topuzlu demir parmaklıklı bir penceresi vardı. 1980 tarihine kadar tek katlı olarak duruyordu. Vaktiyle fevkani idi. Bu tarihte yıktırıldı ve yerine hela yapılmıştır.

Şeyh-Zâde Abdi Efendi meşâyih-i Halvetiyye'den Burhaneddin evladından ve ricalden Köse Hüseyin Efendinin oğludur.

Kaynak: (Gezi Notu) (Si.Osm. 3/408.4/580) (Resmi Ahmed Efendi Sefinet'ürRüesa S: 527)

Resim 6; Mihrişah Valide Sultan Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

RAMAZAN AĞA SIBYAN MEKTEBİ

Zal Paşa Caddesi üzerinde ve Kızıl Mes-cid'in kible tarafındadır. Banisi, Sekbanbaşı Ramazan Ağa'dır. Kabri, mektebin altın-daki türbededir. Şahidesinde yazı ve tarih yoktur. Mekteb, tuğla hatıllı olarak muntazam kesmetaş-tan yapılmıştır. Çatısı ahşaptır. Taş bir merdivenle çıkılır. Merdivenin önünde şahidesi kırık bir kabir vardır. Kitabesi Cad-deye ve hazireye bakan cephelerindedir.

Resim 7; Ramazan Ağa Sibyan Mektebi (Eyüp Belediye arşivi)

Kaynak: (Hadika 1/278) (Si. Osm. 3/2 ve 3/418)

RAMİ MEHMED PAŞA MEKTEBİ

Mekteb, Eyüp Nişancası'nda ve Nişanca Mustafa Paşa Camii'nin sol tarafındadır. Sağ tarafındaki onyeddi basamaklı dik bir merdivenden çıkılan bu fevkani mektebin hiç bir yerinde kitabesi yoktur. Banisi Sadriazam Rami Mehmed Paşa'dır. Vakfiyesi, 1113 C. ev-vel (Ekim-1701) tarihli olduğuna göre mektebi bu sıralarda yaptırmıştır.

Mektep, altındaki tonos çatılı dükkanların üzerine oturtulmuş dikdörtgen şeklinde bir yapıdır. Dükkanların sol tarafında Rami Mehmed Paşa'nın mektep ile beraber inşa ettirdiği çeşme vardır. Bu çeşme zamanla harap olduğundan, 1254 (1838) tarihinde Sultan. II. Mahmud tarafından, bu sırada vefat eden kızı Mihrimah Sultan'ın ruhu için şimdiki şekli ile yaptırılmıştır. Mekteb, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan inşa olunmuştur. Cadde tarafında dört, sağ tarafında bir, sol tarafında ise iki penceresi vardır. Arka tarafı Cami'e bitişiktir.

Kirpi saçaklı olan yapı ahşap çatılı ve kiremit döşelidir. Mektep restore edilerek çocuk kütüphanesi haline getirilmiştir. Bu mektebin yerinde başka bir okulun bulunduğu ve Rami Paşa'nın burada okuduğu söylenmektedir. Mektep,

Resim 7; Şahsultan Sibyan Mektebi (Ali Toy)

camiden 147 sene sonra yapılmıştır.

Mektep, Cumhuriyet devrinde, biraz ileride Çinili Çeşme Sokağı'ndaki bir ahşap binaya taşınmıştır. Bu mektebin yeri bugün ar-sadır. Eyüp 33. ilk mektep ismini almıştır. Daha sonra Sıraevler mevkiindeki (Zahireci Sokağı) Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in Konağı denilen büyük konağa taşındı ve Eyüp 38. ilk mektep ile birleştirildi. 1930 yılında bu konağın yerine şimdiki, Eyüp-Nişancı Mustafa Paşa İlk Okulu yaptırıldı. Rami Mehmed Paşa, Eyüplü Hasan Ağa'nın oğludur. Reis kalemin-den (Dışişleri Bakanlığı) yetişip, Şair Nabi ile Hacca gitmiştir.

Kaynak: (Gezi Notu) (İ. Tamışık, İst. Çeşmeleri 258) (Hadika 1/295) (Danişmend, Kronoloji 3/521) (İst. Ans. 9/623) (Z. Çelikkol, Rodos'taki Türk Eserleri S: 47) (Resmi Ahmed Efendi Sefinet'ür-rüesa S: 48) (Hammer Tarihi, Üçdal Neş. 13/129) (İ. Belig, Nuhbet'ül-âsâr, Haz. A. Abdülkadiroğlu S:133) (Si.Osm. 2/367) (Hadika 1/255) (Nusretname, Haz. İ. Parmaksızoğlu S:240) (M.Tahir, Osm. Müel. 2/305) (C.Tâlib, Hadikat'ül-Vüzerâ S: 127) (İst. Ans. 10/5461) (Uzunçarşılı, Osm. Tarihi 4 kısım II. S: 263) (İslam Ans. 6/346)

SABİH ALİ EFENDİ MEKTEBİ

Savaklar Cadde ile Cebecibaşı Sokağının birleştiği yerde ve ikinci Caddenin sol köşesinde ve Hiram Ahmed Paşa Camiinin kiblesi tarafında idi. Bugün mevcut değildir. Önündeki iki lahitten biri 1155 (1742) tarihinde vefat eden Şeyh Mehmed Efendi ye aittir. 1875 tarihli mektepler listesinde adı yoktur.

Mekteb 1765 tarihlerinde yaptırılmış ol-malıdır.

Kaynak: (Hadika 1/204-223-233-242-2437 (Si. Osm. 3/223)

ŞAH SULTAN MEKTEBİ

Defterdar Cadde'si üzerinde, Şah Sultan Türbesi'nin sağ tarafında ve yine aynı isimle bilinen sebin üstündedir. İki katlı olan mektep binası, bir galeri üzerine bindirilmiş açık ve kapalı iki kısımdan meydana gelir. Üst kısmı, enli yastıklara binen tam yarım daire şeklindeki yalın kemerler üzerine oturtulmuştur. Üst kısımdaki mekteb, avlu tarafına doğru büyütülmüş ve alt kısmı geride kaldığından taşan kısım altı mermer sütun üzerine bindirilmiştir. Yan tarafındaki bir taş merdivenden dershaneye çıkılmak-tadır. Alt kısımda türbedar ve bakımçıların kargir odaları bulunmaktadır.

Mektebin, cadde avlu ve Zal Mahmud Paşa haziresine bakan cephelerinde mermer sö'veli dörder penceresi vardır. Kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yapılan bu güzel eserin cadde tarafında ve pencerelerin üzerine pek zarif bir kuş sarayı yapılmıştır.

(Not ve teşekkür: *Sempozyum sırasında, bu bahis geçince; elimden tutup şimdiki belediye binasının yanında bulunan ve belediye tarafından restore edilen mektebi ve üzerindeki kuş evini göstererek, yanısıra ecdadın mekan-insan ilişkisine dair bana unutamayacağım bir ders veren, değerli hocamız Prof. Dr. Örcün Barışta'ya bu hassasiyeti için çok teşekkürler ediyorum.*)

Mekteb, türbe ve sebille beraber 1215 (1800) tarihinde inşa olunmuştur. Mektebin yerinde evvelce İskender Bey Mektebi ve Mescidi vardı.

İskender Bey, 990 (1582) tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Şah Sultan Türbesi arkasındaki açık türbededir.

Bu mektep harap oldukça, yanındaki Nafiz Feyzullah Efendi Konağı ile beraber yıktırılarak şimdiki okul inşa olunmuştur.

Kaynak: (Hadika 1/2537)

ŞERBETÇİ MUSTAFA AĞA MEKTEBİ

Mekteb, Yusuf Muhlis Paşa Caddesi üzerinde ve Zemzem Sokağı karşısında idi. Sol tarafında Kapı Ağası Mustafa Ağa Çeşmesi bulunmaktadır. Mekteb yanmış ve arsasına bir kahve yapılmıştı. Şimdi yeri parktır. Arkasında Çocuk Bakım Evi binası bulunmaktadır. Çeşmeden dolayı Kapıcı Mektebi adı ile ünlü idi. Yapıldığı tarih belli değildir. Çeşme 1015 (1606) tarihlerinde yapıldığına göre mekteb de bu sıralarda yapılmış olabilir.

Kaynak: (M.Hâlid Tanık, Hz. Hâlid ve Eyüp Beldesi S: 47) (O. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi 3/731)

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

BURSA MAHKEME SİCİLLERİ, Ankara Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

ESERLER

- ABDÜLKADİR, Bursa Tarihi Kılavuzu, Bursa 1909.
- ABDÜLKADİR, Bursa Rehberi, Bursa 1329.
- AHMET ÇELEBİ, İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi, (Çev. Ali Yardım) İstanbul 1983.
- AKAY, H., İslami Terimler Sözlüğü, İşaret Yayınları.
- AKSOY, M., Sosyal Bilimler ve Sosyoloji, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
- AKSOY, Özgönül, Osmanlı Devri İstanbul Sibyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1968.
- AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Kültür Üniversitesi Yayınları, 1999.
- ARSLANOĞLU, İ., Kastamonu Öğretmen Okulları, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1998.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, Ankara, 1961.
- BALTAÇI, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İstanbul 1984
- BİLGE, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984.
- BİNBAŞIOĞLU, C. Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1995.
- CİCİOĞLU, H., Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, 1982.
- DEVELİOĞLU, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1978.
- ERGİN, O., Türk Maarif Tarihi, 1-2, İstanbul, 1977.
- ERGUN, M., II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara, 1998.
- HIZLI, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İstanbul 1998.
- HIZLI, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim Ve Bursa Sibyan Mektepleri, Bursa 1999.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Kütüğü, I-IV, BYEBEK, Genel no: 4519-4522.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Hanları, Bursa 1935.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Hamamları, Bursa 1935.
- KODAMAN, B., Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- KURTKAN, Amiran, Sosyoloji, İstanbul, M.E.B. Yayını, 1976.
- LEWIS, B., Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Talim Terbiye Kurulu (1923-1993), İstanbul, M.E.B., Yayını, 1995.
- TAŞDEMİRCİ, E., Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:1988, sayı:2, s:269-278.
- TAŞDEMİRCİ, E., Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:1989, sayı:3.
- TEKELİ, İ., İLKİN, S., Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü,
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- YÜCEL, H.A., Türkiye'de Ortaöğretim, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

Resim 8; Nişanca Kütüphanesi (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 9; Fethi Çelebi Camii (Eyüp Belediye arşivi)

Resim 10; Kalenderhane-Özbekler Tekkesi kalıntıları (Eyüp Belediye arşivi)